

Kongen og filosofterne

Ulrik Langen

Fortid og Nutid marts 2002, s. 4-26

I forbindelse med sin udlandsrejse i 1768-69 besøgte Christian 7. Paris. Opholdet i den franske hovedstad bød på mange forlystelser for den danske konge, men tiden blev bl.a. også brugt til at møde franske filosoffer og videnskabsmænd. Denne artikel søger at belyse, hvordan Christians ophold i Paris gav anledning til trakasserier mellem forskellige grupperinger i det intellektuelle parisiske establishment. Fokus er således primært rettet mod besøgets symbolske betydning, og på hvordan Christians figur fungerede som en katalysator for en række tilkendegivelser i den parisiske opinion.

Ulrik Langen, f. 1966, cand.mag. og ph.d. på en afhandling om den franske restaurationsperiodes kongelige ceremonier. Siden 1998 ansat som undervisningsassistent ved Institut for Historie og Samfundsforhold ved Roskilde Universitetscenter. Har for nylig påbegyndt et forskningsprojekt om franske emigranter i Danmark under Den franske Revolution.

Den 20. november 1768 kl. 17 stillede 18 af Frankrigs mest navnkundige filosoffer, forfattere og videnskabsmænd til audiens hos Christian VII i Det yorkske Palæ i Paris.¹ Hertugen af Duras, der af den franske konge var udpeget til at fungere som Christians oppasser og *maitre de plaiser* ved opholdet i Paris, havde i sit omfattende program for det kongelige besøg behændigt undgået enhver kontakt mellem filosofterne og den danske konge. Duras var efter sigende ikke synderligt begejstret for disse fritænkere. Han mente, at Christian var bedst tjent med ikke at frekventere dem, men også at det franske folk var bedst tjent med ikke at lade sig repræsentere af sådanne skikkelser. Men Christian ville det anderledes. Måske i erkendelse af Duras' modvilje lod Christian sin egen udsending ved det franske hof, baron C.H. von Gleichen, forestå forberedelserne til en audiens. Gleichen havde gode kontakter blandt filosofterne, og gjorde hurtigt forberedelser til et middagsarrangement på sin egen bopæl. En rundskrivelse skulle samle

filosofferne til middag den 19. november, og kongen ville indfinde sig, når alle var samlet omkring bordet. Tanken var tilsyneladende, at kongen og filosofterne således kunne mødes under uformelle former, og under middagsselskabet kaste sig ud i fri og åndfuld konversation. Man kan forestille sig, at Gleichen har haft de filosofiske middagselskaber hos Frederik den Store i tankerne, da han forberedte arrangementet. Alt var klart og tilrettelagt til middagselskabet, men desværre måtte det hele aflyses i sidste øjeblik. Christian var blevet forkølet, og var nødt til at holde sig indendøre i egne gemakker. I stedet for middagselskabet blev filosofterne inviteret til audiens i kongens logi den følgende dag.

Nu stod de her så, de 18 filosoffer og videnskabsmænd, ved et tilfælde opstillet i en cirkel i kongens modtagelsesværelse. Kongen kom ud fra sit arbejdsværelse og indledte en rundtur blandt filosofterne. En efter én præsenterede von Gleichen de tilstedeværende for kongen, og Hans Maje-

stæt henvendte sig til hver enkelt med bemærkninger, der enten havde forbindelse til den enkeltes værker eller hans omdømme. Efter denne første rundtur gjorde kongen endnu én og causerede med udvalgte filosoffer – bl.a. d'Alembert og Diderot. Audiensen varede lidt over en halv time.

Scenen er enestående og malerisk, og kan vel næppe undgå at ægge éns historiske fantasi; en 19-årig dansk konge i selskab med en håndfuld af det 18. århundredes store tænkere og videnskabsmænd. Mødet mellem den danske konge og de franske filosoffer var et af mange højdepunkter på den udlandsrejse som Christian 7. gjorde i sin regeringstids første periode. Med afrejse fra København den 6. maj 1768 drog Christian med et følge på 55 personer gennem Tyskland til Nederlandene, over Kanalen til England, herfra til Frankrig og endelig hjem igen gennem Tyskland. Hjemkomstintoget i København fandt sted den 14. januar 1769 – treårsdagen for Christians tronbestigelse.

Rejsen har været genstand for en del – omend noget overfladisk – opmærksomhed i litteraturen. Ikke så meget på grund af rejsen i sig selv, men primært fordi det var ved denne lejlighed, at Christian lærte Struensee at kende. I løbet af de 8 måneder rejsen varede etableredes det tillidsforhold mellem kongen og lægen, der fik så omfattende konsekvenser. Men lad os glemme Struensee i denne omgang, og i stedet rette opmærksomheden mod nogle af de tilkendegivelser og foranstaltninger Christians rejse gav anledning til. Hermed foreslår jeg, at man i stedet for at se på rejsen som den af historieskrivningen og overlevelingen kronede Kong Sindssygs forlystelsestur, må prøve at anskue rejsen som et af det teleologiske perspektiv uafhængigt handlingsforløb; en rejse i hvis spor en stribe tableauer gestalter sig. Ét af disse vil blive behandlet i det

følgende. Formålet med denne tilgang er at undgå, at Christian 7.'s belastede og stærkt diskursiverede persontegning kommer til at skygge for rejsens andre og mindre iøjenfaldende implikationer. Man bør snarere se på, hvad Christian rejste ud i eller ud til, end at kaste sig ud i fortolkninger af rejsens betydning for kongens tilstand. Ved at forholde fremtrædende træk til en mere generel kontekst end den sædvanlige personpsykologiske tilgang, kan vi på den ene side få et indblik i hvilke kvaliteter rejsen og den rejsende tillagdes af de institutioner, der beværtede ham, og på den anden side få en fornemmelse af, hvordan Christians værter anvendte hans besøg til at sende forskellige signaler. Jeg skal i det følgende tage udgangspunkt i et par begivenheder fra opholdet i Paris, der måske ikke er fuldt repræsentative for rejsens indholdsmæssige sider, men snarere vidner om, hvordan den rejsende konges figur anvendtes på forskellig måde. Christians tilstedeværelse i Paris gav anledning til en momental skærpelse af tonen mellem forskellige kredse i det intellektuelle parisiske *establishment*. Ikke fordi Christian selv fremtvang disse polemiske tiltag, men snarere fordi man brugte den besøgende konges nærvær som en anledning til at luften sym- og antipatier. Man kan således sige, at Christian uforsættligt virkede som en katalysator for en række markeringer af fronter og modsætningsforhold. Men inden vi vender tilbage til Paris og de forhold, der her skal diskuteres, vil jeg kort skitsere nogle enkelte omstændigheder omkring selve rejsen.

»Intet er sikkert før kongen
sidder i vognen«

I en nærmere granskning af rejsen kan man først og fremmest undre sig over de dybereliggende motiver for sel-

Fig. 1. Louis Michel Van Loos portræt af Christian 7. Louis Michel tilhørte den kendte kunsterslægt Van Loo, der oprindeligt stammede fra Flandern. Han arbejdede i en årrække som Felipe 5s hofmaler i Madrid. Christian bestilte portrættet hos Van Loo under opholdet i Paris. Van Loo nåede ikke at male portrættet færdig før sin død, og billedet er formentlig færdiggjort af Jens Juel. Van Loos arvinger modtog senere 1600 livres som betaling for det ufuldendte portræt (Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg).

ve arrangementet. Der er jo ikke tale om en dannelses- eller studierejse i traditionel forstand, og ved første øjekast kan rejsen virke både overfladisk og accessorisk i sin hele idé og udførelse. En bekostelig adspredelse for en rastløs monark, en langstrakt sight-seeing uden egentlig substans. Det er da også en sådan vurdering af rejsen som alt for kostbar og jævnt hen formålsløs, der fra starten var fremherskende blandt historikerne.² De mere positive bedømmelser af rejsen hæfter sig stort set alle ved den kendsgerning, at Christian opførte sig upåklageligt på hele turen, og at rejsen tillige synes at have haft en gavnlig – omend kortvarig – indvirkning på kongens sind.³ Rejsen har endvidere afsted-

kommet et antal anekdoter og apokryfe fortællinger om kongens gøren og laden i udlandet, der med stor ildhu er blevet viderebragt af – især udenlandske – historieskrivere i den lettere genre.⁴

Det vilde liv og de mange udskejelser i Christian 7.'s første regeringstid er nok kendte af de fleste, og har hånd i hånd med den senere historie omkring Struensees storhed og fald udgjort et sammensat fundament for myter, spekulationer og ikke mindst flere skønlitterære og dramatiserede udlægninger. Jeg skal ikke ulejliges med en længere opremsning af de lidet værdige – men vel også lidt pirrende – eksempler på kongelige ind- og udfald. Men allerede fra den første periode som regent udviste kongen en udpræget holdningsløshed overfor statens anliggender. Christian var mere optaget af adspredelser og forlystelser, der kulminerede i skandalelignende byture. Da kongen derfor begyndte at luften sine planer om en længere udlandsrejse bredte ængsteligheden sig hos landets ledende skikkelser, i hvis fantasi de mest gruppvækkende skrækscenarier tog form. I betragtning af de foregående års talrige excesser kan man nok ikke fortænke ministre og embedsmænd i at have næret alvorlige bekymringer for en sådan rejses mulige politiske og prestigemæssige konsekvenser. Ved en udlandsrejse ville alle øjne konstant hvile på kongen, og den mindste afvigelse i hans opførsel ville blive registreret og fortolket af et internationalt publikum, der ikke ville tøve med at benytte lejligheden til at skandalisere den danske konge. Dertil var der de finansielle overvejelser. En kongelig udlandsrejse var en bekostelig affære, og landets økonomiske situation fordrede ikke lige frem et sådant forehavende. Bekymringerne og modviljen mod rejsen var mange og forskellige, hvilket illustreres tydeligt i bl.a. J.H.E. Bernstorffs breve fra

månederne op til afrejsen. Én af ministerens indvendinger gik på hvilke konsekvenser sædelighedsforholdene i de sydeuropæiske lande kunne få for kongen: »Jeg tilføjede [overfor kongen, U.L.], at jeg ikke kunne tillade mig at skjule for ham, at et kvarters glemsel ikke vil blive glemt i historien, at bestemte forlystelser kunne bringe hans liv og person i fare og at de besmittede kvinder var meget farligere og mere skadelige for helbredet i de varme land end i vores«. ⁵

Helt frem til afrejsen herskede der stadig tvivl om rutens udformning. Grunden hertil må for det første ses i Christians omskiftelige sind. »Intet er sikkert før kongen sidder i vognen«, som A.P. Bernstorff skriver i et brev til sin far. ⁶ Dernæst må man være opmærksom på den forestående rejses politiske implikationer. Det var jo ikke helt ligegyldigt, hvor Christian rejste hen, og hvem han aflagde besøg. Da idéen til rejsen var i kim synes et besøg hos Katarina i Skt. Petersborg at have været en væsentlig prioritet, hvilket naturligvis skal ses i forhold til Danmarks alliancepolitik og forhandlingerne om mageskiftet i Holsten. Da kongen efter afrejsen den 6. maj fra København ankom til Holsten var intet endnu på plads i forhold til den videre rejse. I Holsten var kongen omgivet af folk, der alle søgte at påvirke ham i forhold til rejsens videre forløb, eller forsøgte helt at tale ham fra at drage over grænsen til udlandet. Hvor om alting er blev det endeligt besluttet at rejsen skulle fortsætte fra Holsten. Den planlagte rute omfattede Tyskland, Nederlandene, England, Frankrig, Italien og herfra skulle hjemturen gå over Skt. Petersborg. ⁷ Alt i alt lignede det den traditionelle rute for en nordeuropæisk kavalerejse i det 18. århundrede. Dog var Wien i denne sammenhæng udskiftet med Skt. Petersborg, hvilket udvidede rejsens omfang betydeligt. Rejsen skulle senere

blive afkortet betydelig i forhold til denne oprindelige plan. Allerede under opholdet i England havde man forladt idéen om et besøg hos den russiske kejserinde i Skt. Petersborg, og efter opholdet i Paris gik vejen hastigt og direkte hjem til Danmark.

Christian som sponsor

Efter næsten en måneds ophold i Holsten påbegyndte Christian den 6. juni sin rejse ned gennem Tyskland til Nederlandene. Den 10. august gik rejseselskabet i land ved Dover efter en langsommelig overfart fra Calais i en yacht, som den engelske konge havde stillet til rådighed. Christian opholdt sig i England frem til 13. oktober, hvorefter turen gik til Frankrig. Den 21. oktober stod han i Paris. Først et par dage efter sin ankomst til byen tog Christian til Fontainebleau, hvor den franske konge på dette tidspunkt opholdt sig. Louis 15. havde i anledning af sin gemalindes død nogle måneder forinden beordret hofsorg, og man kunne derfor ikke anstille de sædvanlige modtagelsesfestligheder. Denne foranstaltning skulle dog ikke komme til at stille nogen egentlige hindringer i vejen for selskabeligheden.

Efter over en måned med utallige besøg i de parisiske teatre, ture til de lokale seværdigheder og besøg hos tidens kendte producenter af porcelæn, gobeliner og andet kunsthåndværk var tiden kommet for Christian til at møde Paris' repræsentanter for *la république des lettres*. Flere steder i litteraturen gøres Struensee til ophavsmænd til idéen til dette møde. Jeg tror snarere man må se mødet som en forlængelse af Christians løse forbindelse til Voltaire, og som udspringende af et ønske om at vise sig som en moderne monark – ikke i ren politisk-ideologisk forstand, men nærmere som et udtryk for hvad man kunne kalde

modebevidsthed. Under alle omstændigheder fører det ikke til meget at spekulere over Christians politiske sindelag og forhold til oplysningsfilosofien, ej heller giver det megen mening at søge efter konkrete inspirationskilder til noget sådant. Selvom folk som kongens lærer Reverdil og Struensee stod oplysningstankerne nær, kan vi ikke sige meget om deres reelle indflydelse på kongen i den retning. Derimod kan vi sige noget om hvilke berøringsflader, der fandtes mellem kongen og oplysningsfilosofferne, og lidt om hvilke spor disse tilknytningspunkter har efterladt sig.

På baggrund af en generel opfordring fra Voltaire havde Christian i 1766 skænket et økonomisk bidrag (1000 rigsdaler) til støtte for Voltaires arbejde med den såkaldte Sirvin-affære. Protestanten Sirvin var blevet anklaget for mord på sin sindsforvirrede datter. Motivet til denne forbrydelse skulle angiveligt være datterens ønske om at konvertere til katolicismen. Alt pegede på en ulykke eller et selvmord, men alligevel lod den katolske øvrighed al mistanke falde på faderen. Sagen skal ses i lyset af en udbredt anti-protestantisk stemning, der herskede i Languedoc-området i disse år. De lokale myndigheder overså med overlæg alle tekniske indikatorer for Sirvins uskyld. Rygter og fordomme gjorde sit til at oppiske stemningen. Man hviskede bl.a. om en protestantisk synode, der mødtes i hemmelighed og dekretede henrettelser af unge protestanter, der flirtede med katolicismen. Sirvin kunne med anklagen se frem til et fængselsophold – for ikke at nævne tortur – der ville være livstru-

ende for en ældre mand, og en domfældelse, der uden tvivl ville kende ham skyldig. Sirvin turde ikke løbe an på en fair rettergang, hvor han kunne få lejlighed til at bevise sin uskyld. Han valgte at flygte med sin familie til Schweiz. Her kom familien i kontakt med Voltaire.

Denne forsmædelige sag – og den forudgående og mere kendte Calas-affære⁸ – blev af Voltaire anvendt som en lejlighed til at luften sine anti-klerikale holdninger, og til at skærpe kampen for religiøs tolerance, bl.a. i skriftet *Avis au public sur les parricides imputés aux Calas et aux Sirvin* (juni 1766).⁹ Denne kampagne gav pote. Christian var nemlig ikke den eneste fyrste, der reagerede med økonomisk støtte. Katarina 2., landgreven af Hessen-Kassel, prinsessen af Darmstadt, markgreven af Baden-Durlach, prinsen af Ligne, hertuginde af Sachsen-Gotha, Frederik 2. og flere andre gjorde Christian selskab.¹⁰ Fyrsterne stod i kø for at vise deres tolerante sindelag – i det mindste i form af en pengegave til den kendte forfatter.¹¹ Prestigeeffekten af denne gestus skal nok ikke glemmes. Man kan måske sammenligne dette med den PR vore dages private koncerner opnår ved at støtte humane aktioner med klækkelige pengebeløb i forbindelse med store tv-transmitterede indsamlingsshow. Men selvfølgelig skal man ikke helt afskrive reelle humane motiver hos fyrsterne. Voltaire var på sin side begejstret for deltagelsen, og mente at opbakningen kun kunne styrke hans sag: »Jeg har fire konger på hånden og må derfor vinde partiet«. ¹² Det er kortspillet brélan Voltaire refererer til, og det

Fig. 2. Et af Jean Hubers mange portrætter af Voltaire – her fra Ferney-perioden. Huber havde lært Voltaire at kende i 1758, og i de følgende 20 år portrætterede han ham jævnligt i alskens – ofte komiske – situationer. Voltaire beklagede sig koket over, at Huber med sine silhouetter og tegninger latterliggjorde ham over hele Europa, selvom han udmærket vidste, at hans tilhængere flokkedes for at se Hubers portrætter udstillet i Paris. Grimm omtaler i sine journaler Huber som et unikt talent (gengivet efter René Pomeau: »Ecraser l'Infâme«, Oxford 1994).

er Christian, Frederik, Katarina og den polske kong Stanislav, han taler om som sine »konger«.

Efter at have modtaget pengegaven fra Christian skrev Voltaire et takkebrev, hvori den danske konge rostes i højstemte vendinger for sin menneskelighed og for sit oplyste sindelag. Brevet afsluttes med et digt til Christians ære. Brevet fra Voltaire blev offentliggjort i de danske aviser, hvilket yderligere understreger engagementets PR-mæssige implikationer. Med dette in mente er det ikke svært at forestille sig, at det ville falde naturligt om Christian havde fået indlagt et møde med Voltaire i sin rejsekalender. Men et sådant forehavende ville have krævet en del praktiske foranstaltninger. På det tidspunkt da Christian gæstede Paris havde Voltaire opholdt sig i Ferney i ti år – ja, det var faktisk 18 år siden han havde sat sine ben i Paris, og han skulle først gense byen få måneder før sin død i maj 1778. Ferney lå ikke umiddelbart i nærheden af Christians rejserute, og det ser ikke ud til at et besøg har været på tale. Men kunne Christian ikke møde Voltaire i Paris, kunne han i det mindste stifte bekendtskab med repræsentanter for de samme strømninger som Voltaire var foregangsmand for. Ved von Gleichens mellemkomst blev dette møde sat i stand.

Petit de Bachaumont skriver i sine erindringer, at Christians ønske om at møde filosoferne den 20. november gav anledning til mange rygter og intriger i de lærdes kredse.¹³ Som nævnt var det den danske gesandt, der stod for at arrangere mødet, og det har åbenbart været dennes personlige præferencer, der afgjorde hvem der kunne komme i betragtning til en audiens hos den danske konge. Netop dette faldt mange for brystet – naturligvis primært de folk, der følte sig forbigået ved den ærefulde udvælgelse. Bachaumont skriver: »Det er ikke til at

tro, hvor megen utilfredshed ministerens [Gleichen, U.L.] valg skabte. Der er ikke den af parnassets andenrangsskribenter, der ikke troede sig værdig til denne ære, og som betragter det som den mest uhyrlige uretfærdighed at være blevet forbigået«. ¹⁴ Man harceleerede altså over, at Gleichen gjorde sig til censor og smagsdommer i forhold til den franske kultur- og videnskabselite.

Sorbonne og akademierne

Audiensen i York-palæet skulle ikke blive det sidste møde mellem Christian og filosofiens bannerførere. Christian fik snart lejlighed til atter at møde en del af de folk, der dengang var mødt op i hans gemakker. Den 21. november var Christian frisk igen efter sin sygdom, og den linde strøm af teaterforestillinger, middagsselskaber og baller fortsatte. Der blev dog tid til besøg på flere af Paris' kendte institutioner. Den 24. november modtog Paris' ærkebiskop den danske konge på Sorbonne, hvor han i selskab med hertugen af Richelieu – i egenskab af grandnevø til kardinal Richelieu – og det samlede doktorkollegium overhørte ærkebiskoppen forsvare en teologisk sats. Christian blev herefter vist rundt blandt stedets seværdigheder. Først gik turen til Sorbottes kapel, hvor kardinal Richelieus gravmonument fandtes. Derefter lagde selskabet vejen forbi biblioteket. Her fremviste man en række af bibliotekets klenodier, bl. a. Frankrigs første trykte bog og en russisk bibel, som biblioteket havde fået foræret af Peter den Store i forbindelse med dennes besøg i 1717. Efter at have besøgt biblioteket lovede Christian at sende en dansk bibel til universitetets samling. Man ville vel nødig stå tilbage for den hedengangne russiske potentat.

I sin journal skriver kritikeren og

forfatteren Friedrich Melchior von Grimm spøgende, at det var hertugen af Duras, der havde istandsat dette besøg på Sorbonne for at rense kongen for den forpestede atmosfære, som filosofien utvivlsomt havde spredt nogle dage tidligere ved audiensen.¹⁵ Når kongen viste dette collège opmærksomhed, fortsætter Grimm, var det tilsyneladende for med sikkerhed at vide, hvordan han kunne undgå etableringen af en lignende institution i sit eget rige.¹⁶ Også Voltaire giver besøget på Sorbonne en kommentar med på vejen i et brev af 23. december 1768: »Det ærgrer mig at den danske konge har været på besøg i Sorbonnes stald. Hvorfor se på æsler, når man har set Spaniens heste?«¹⁷

Men Voltaires ærgrelse er sikkert blevet mildnet af Christians besøgsprogram for den 3. december. Nu var turen nemlig kommet til de tre akademier startende med Det franske Akademi, som Voltaire selv var medlem af. Bachaumont skriver i sine erindringer, at Christian blev modtaget for absolut lukkede døre – ja, nærmest i smug. Dertil undrer det flere iagttagere, at Christian ikke blev modtaget af akademimedlemmerne *in fiocchi*, og i sin bog om dansk-franske relationer 1751-1770 ærgrer Edouard de Barthélemy sig over, at Christian ikke blev modtaget i akademiets festsal, men åbenbart måtte nøjes med en mindre eksklusiv audienssal.¹⁸ Ikke nok med det var Christian tillige tvangsindlagt til at overhøre abbed Le Batteuxs velkomsttale, der var »fyldt med almindeligheder«, efterfulgt af abbed Claude-Henri Fusée de Voisenons oplæsning af et hyldestdigt. Dette digt – »fuld af den fadeste smiger«, som Christian Blangstrup skriver – har virkelig måttet stå for skud.¹⁹ Bachaumont meddeler, at Voisenon denne gang formåede at overgå sig selv i galimatias, så selv ikke hans kæreste meningsfæller kunne undgå at lægge mærke til det.²⁰

Hvad det er Bachaumont helt præcist sigter til i Voisenons digt, er ikke til at sige. Måske hænger kommentaren sammen med skærmydsler i madame Doublets salon, som Voisenon var tilknyttet i egenskab af Doublets gudbarn, og som Bachaumont var en integreret del af i kraft af sit mere end venskabelige forhold til Doublet.²¹ I forbindelse med Christians besøg i akademiet karakteriseres Voisenon af Bachaumont som »digter, ind i mellem tiltalende, men oftest søgt og uforståelig«.²² Der må næsten ligge et personligt anliggende bag Bachaumonts kommentarer.

Også Grimm giver Voisenons digt en kommentar med på vejen, og påpeger – via en tilsigtet misforståelse – det grammatisk ukorrekte i digtets titulation.²³ Hvorfor udviser Grimm denne nidkære opmærksomhed omkring en sproglig detalje? Årsagen skal findes i en episode, der lå nogle år tilbage. Under en heftig debat om musikkens udvikling i Frankrig – bl.a. om anvendelsen af henholdsvis fransk eller italiensk/tysk som operaens primære sprog, havde Voisenon ladet et plakato-pslag trykke og ophænge, hvori han med slet skjulte hentydninger til deres tyske herkomst havde angrebet Holbach og Grimm. Derfor fandt Grimm nu stor tilfredsstillelse i, at han som tysker kunne påtale det franske akademimedlem Voisenons grammatiske fejl. Dog med fare for at Voisenon ville trykke endnu en plakat, som Grimm skæmtsomt skriver.

Udfaldene mod Voisenon og forhånelserne af Sorbonne bør nok ses i lyset af de modsætninger, der på dette tidspunkt fandtes i de lærdes kredse i Paris. Et net af intriger, nepotisme, nid og misundelse prægede miljøet omkring de førende institutioner, og de personlige modsætninger var nærmest et offentligt anliggende. Men man skal passe på ikke at forenkles modsætningerne, så det bliver alt for sort-hvidt.

Fig. 3. I 1672 kom Det franske Akademi under kongelig protektion, og flyttede ved samme lejlighed ind i Louvre. Akademiets møder afholdtes i den såkaldte Salle des Cariatides. På Pierre Sevins stik ses en idealiseret fremstilling af et akademimøde på Louis 14.s tid. De italienske inskriptioner er hyldester til Solkongen. I midten, op mod endevæggen, står den trone, kongen brugte, når han bærede akademiet med et besøg (Gengivet efter Duc de Castries: *La Vieille Dame du Quai Conti*, 1978).

En mand som Voisenon havde forbindelser til flere af de folk, der gæstede Christian den 20. november i Det yorkske Palæ. Han frekventerede ofte det højtestimerede akademimedlem, fysikeren og matematikeren Mairan i sin gudmoders salon, og han havde siden sin pure ungdom stået på venskabelig fod med Voltaire. Man kan således ikke uden videre placere ham i de filosofifjendtliges rækker. Voisenon betragtedes nok snarere som en opportunist, der ikke havde meget andet end

sit lette gemyt og sine gode forbindelser at takke for sit medlemskab af Det franske Akademi. Hans litterære frembringelser var få og omtales ofte som lidet talentfulde.

Hvis de personlige modsætninger til tider kan virke som udslag af nid og krukkeri, var kløften til gengæld dyb mellem institutioner som Sorbonne på den ene side og Videnskabsakademiet og Det franske Akademi på den anden. Sorbonne fungerede i praksis som et teologisk fakultet med speciale i ka-

tolsk ortodoksi, og havde siden midten af århundredet skærpet opmærksomheden omkring truslen fra filosofferne. I første halvdel af århundredet havde Sorbonne primært været optaget af interne teologiske stridigheder, men med abbed Jean-Martin de Prades' forsvaret for en doktorafhandling i 1751 som det egentlige vendepunkt, samlede kræfterne om en offensiv mod filosofiens slette indflydelse både i selve fakultetet og i samfundet i almindelighed. Prades' afhandling skabte intet mindre end skandale. Den var på alle områder et skarpt angreb på kirkens doktriner. Afhandlingen blev forbudt af Sorbonne og fordømt af en lang række kirkefolk. Sorbonne havde nu for alvor fået øjnene op for, hvem der var den egentlige fjende, og man skærpede derfor tonen overfor filosofferne. Denne skærpelse gav sig udslag i censurering af en række værker, blandt andet af Marmontel, Helvétius og flere andre, der var tilstede ved audiensen hos Christian den 20. november. Af de folk, der var blevet ramt af Sorbonnes censur var flere akademimedlemmer.

Nogenlunde på samme tid som Sorbonne strammede tøjlerne overfor de nye tankers indflydelse, var filosofferne så småt ved at vinde et vist fodfæste i Det franske Akademi. Med Charles Pineau Duclos' tiltræden som sekretær i akademiet (1755) styrkedes denne udvikling, og akademiets traditionelle position som sprogbevarende institution udviklede sig nu til også at være et forum for filosofiske debatter. Videnskabsakademiet spillede tillige en væsentlig rolle for denne debat. Gennem udskrivningen af prisopgaver og udgivelsen af de såkaldte *Mémoires*, hvor skribenter, der ikke var medlem af akademiet, også kunne få offentliggjort tekster, virkede Videnskabsakademiet som en drivkraft i udbredelsen af nye filosofiske arbejder. Der var altså tale om en polarisering mellem hvad vi med lidt skematiske

betegnelser kunne kalde traditionalisme og modernitet. Mellem æsler og spanske heste i Voltaires terminologi.

Da Christian var på besøg i Paris var stridighederne en del af dagens orden, og i de følgende årtier tilspidsedes situationen yderligere. Som nævnt var mange af de besøgende ved audiensen den 20. november medlem af et af akademierne, og flere havde oplevet at blive underlagt censur fra Sorbonnes side. Det er derfor ikke svært at forestille sig, at et kongelig besøg i den ene lejr institution kunne fremkalde sure miner i den anden – og omvendt. Disse institutionelle modsætninger kom klart til udtryk i de enkelte protagonisters personlige og gensidige modarbejde. D'Alembert havde i 1767 arbejdet for at afskaffe Sorbonnes traditionelle ret til at underlægge Det franske Akademis prisuddelinger en præliminær censur.²⁴ Ved på denne måde at lægge sig ud med Sorbonne-folkene fik han en række fjender, der siden skulle gøre en ihærdig indsats for at modarbejde hans kandidatur til posten som sekretær for Det franske Akademi efter Duclos' død i 1772. Hertugen af Richelieu – som Christian mødte på Sorbonne – var ikke begejstret for d'Alemberts filosofiske iver, og var opsat på at gøre alt for hindre valget af ham til sekretær for akademiet. Modstanderne af d'Alemberts kandidatur bestod af indflydelsesrige kredse ved hoffet og på Sorbonne. Blandt modstanderne var også Voisenon at finde.

Lad os vende tilbage til Christians besøg. Efter Voisenons fremførelse af sit hyldstedigt afsluttedes sessionen med Marmontels oplæsning af et stykke fra det værk, han havde under udarbejdelse. Her skal man igen være opmærksom på modsætningsforholdet mellem institutionerne og lægge mærke til det symbolske i denne handling: Marmontel, hvis værk *Bélisaire* var blevet censureret af Sorbonne året forinden, stod nu foran Christian og

læste op af sit nye værk kun ni dage efter at Christian havde været på besøg på Sorbonne. Efter Marmontels oplæsning viste abbed le Batteux Christian akademiets samling af portrætter, der hang i mødesalen. Blandt disse fandtes et portræt af dronning Christina skænket til akademiet i forbindelse med den svenske dronnings besøg i 1658. I akademiets navn anmodede le Batteux Christian om »at føye sit *Portrait til, hvilket H.M. havde den Naade at tilsige*«. ²⁵ Portrættet blev senere op hængt i akademiets mødesal og hang der frem til revolutionen.

Efter det behørigt ceremoniel gik turen fra Det franske Akademi videre til *Académie des inscriptions et belles lettres*. Det franske Akademiets medlemmer fulgte kongen tilbage gennem salene. Medlemmerne af *Académie des inscriptions et belles lettres* tog opstilling foran kongen, hvorefter han flankeret af de to rækker af akademimedlemmer indtrådte i det næste akademis lokaler. Her tog Christian sæde i en lænestol »midt i *Honorair-Medlemmernes Kreds*«. ²⁶ Akademiets direktør le Beau satte Christian ind i akademiets virke, og holdt herefter en længere velkomsttale. Louis Dupuy (akademiets sekretær og redaktør af *Journal des Savants*) tog over fra le Beau og oplæste uddrag fra akademiets nyeste udgivelser, som det var skik ved akademiets møder. I dagens anledning havde man forkortet denne del af seancen for ikke at kede den danske konge. Kilderne er en smule divergerende i forbindelse med det næste punkt på dagordenen. I følge en anonym rejsejournal oplæste historikeren Louis George Oudard Feudrix de Bréquigny en lille tale om en af Christians forgængere, der besøgte Louis den Frommes hof. ²⁷ Hos Bachaumont er der ikke tale om en oplæsning, men i stedet er det akademiets direktør, der gør Christian opmærksom på, at Bréquigny har skrevet en afhandling om en dansk konge,

der aflægger Louis den Fromme besøg. Afhandlingen angiver slående ligheder mellem den gamle konge og Christian, og afhandlingen etablerer ligeledes en forbindelse og et slægtskab mellem det franske kongehus og det oldenborgske! Ifølge Bachaumont vakte denne detalje Christians nysgerrighed, og han bad derfor om at tale med Bréquigny for at udbede sig en kopi af afhandlingen.

Efter besøget i *Académie des inscriptions et belles lettres* drog selskabet mod Videnskabsakademiet, hvor medlemmerne fra alle tre akademier nu samledes sammen med en større skare af tilskuere, der i dagens anledning havde fået tilladelse til at overvære akademiets session. Besøget på Videnskabsakademiet kan vel i en vis forstand betragtes som en fortsættelse eller formaliseret gentagelse af den i indledningen beskrevne audiens. Mange af de samme personer var tilstede som ved modtagelsen i akademiet. Måske er det dette sammenfald, der har fået flere historikere til at bytte om på begivenhedernes rækkefølge. Flere steder nævnes det således fejlagtigt, at audiensen hos Christian – der endda også beskrives som et middags-selskab, hvilket som bekendt aldrig blev til noget – var en takkegestus, som kongen foranstaltede efter at have besøgt akademierne. ²⁸

D'Alembert var udset til at holde velkomsttalen for Christian i Videnskabsakademiet; et forehavende den ihærdige encyklopædist satte pris på. D'Alembert vidste, at akademiets kontakter med fornemme udenlandske besøgende var en måde hvorpå *l'esprit philosophique* kunne udbredes, og den stigende udenlandske interesse for Det franske Akademi og Videnskabsakademiet skulle udnyttes til fulde. ²⁹ To år tidligere havde d'Alembert holdt tale for arveprinsen af Braunschweig, da denne havde besøg akademierne, og med Christians besøg blev det efter-

hånden en tradition, at det var d'Alembert, der tog sig af Videnskabsakademiets taler til de udenlandske besøgende. »Af alt hvad den danske konges ophold havde afstedkommet er denne tale den eneste, der fortjener at blive bevaret«. Så lakonisk var Grimms kommentar til d'Alemberts tale.³⁰ Lad os kaste et blik på dens hovedtemaer.³¹

D'Alemberts tale

Talen handler i generelle træk om, hvor stor gensidig nytte fyrsterne og filosofien kan have af hinanden. D'Alembert indleder med at fremføre, at filosofien har brug for stærke og respekterede beskyttere. Det er forbeholdt fyrsterne at gøre filosofien – og menneskene i det hele taget – denne tjeneste. Hvilken stor tilfredsstillelse er det ikke for de lærde, at de personer, som folkene har gjort til deres herrer og forbilleder, interesserer sig for de lærdes arbejde, opmuntrer dem med deres agtelse og besjæler dem med deres blikke? Dette har både Louis 15. og Peter den Store gjort ved at besøge akademierne, og det er en ære nu at kunne føje Christian til dette selskab. Denne unge fyrste, der efter at have vist den franske nation sine behagelige og prisværdige kvaliteter, viser også at kunne sætte en mere reel pris på fornuften og oplysningen. »Mættet og næsten træt af alle vore festligheder kommer han til dette filosofiens fristed for, for en kort stund, at unddrage sig de forlystelser, der forfølger ham. De fornøjelser han overdænges med fremmer kun hans ivrighed efter at lære denne del af nationen, som de fremmede og fyrsterne i særlig grad synes at hædre med deres agtelse, at kende«. Som det ses ligger der i d'Alemberts udsagn en tydelig og polemisk kvalitetsvurdering af indholdet i Christians besøgsprogram.

»Trods sin allerede store lærdom, sin

ungdom og sin fyrstestatus mener han stadig at have noget at lære, og at man aldrig kan være for kyndig, når man holder et stort riges tøjler«. Som fyrste af et kongedømme, hvor videnskaben dyrkes med succes havde han uden tvivl ikke behov for at forlade sit land for at finde den. Men han ved at naturen, der ikke har samlet alle talenter i et eneste menneske, heller ikke har samlet al oplysning hos et enkelt folk. Derfor rejser han nu for at føje nye rigdomme til dem han allerede besidder og for derefter at viderebringe og udbrede dem i de stater, der er ham underlagt. D'Alembert fortsætter med at fortælle, at selvom den franske nations frembringelser er kendte og værdsatte overalt, anerkender den samtidig alt hvad den har modtaget fra andre nationer. Ved denne lejlighed vil akademiet derfor understrege sin takskyldighed for to personer, der tælles blandt akademiets mest estimerede medlemmer. Det drejer sig om Rømer – »kendt for sine opdagelser om lysets hastighed« – og Windsløv; »en af sin tids største anatomikyndige«. Ud over disse to danske akademimedlemmer kunne nævnes mange andre danskere, der har ydet en indsats for lærdommen, men specielt ét navn rager op. Det drejer sig om Tycho Brahe, »for hvem ulykkelige teologiske betænkigheder afskar ham fra den fulde sandhed«, men hvis arbejde har fungeret som fundament for mange store opdagelser, der har bevist hans systems uangribelighed. Herefter omtaler d'Alembert også Carsten Niebuhr og hans medrejsende, deres mod og bedrifter og deres opofrelse i videnskabens tjeneste. De lærde over hele Europa burde ære disse mennesker, der ofrede deres liv for videnskaben på samme måde som romerne og grækerne ærede de borgere, der havde mistet deres liv i kamp, med denne rørende og simple gravskrift: »De døde for republikken«. Niebuhrs folk døde også for republik-

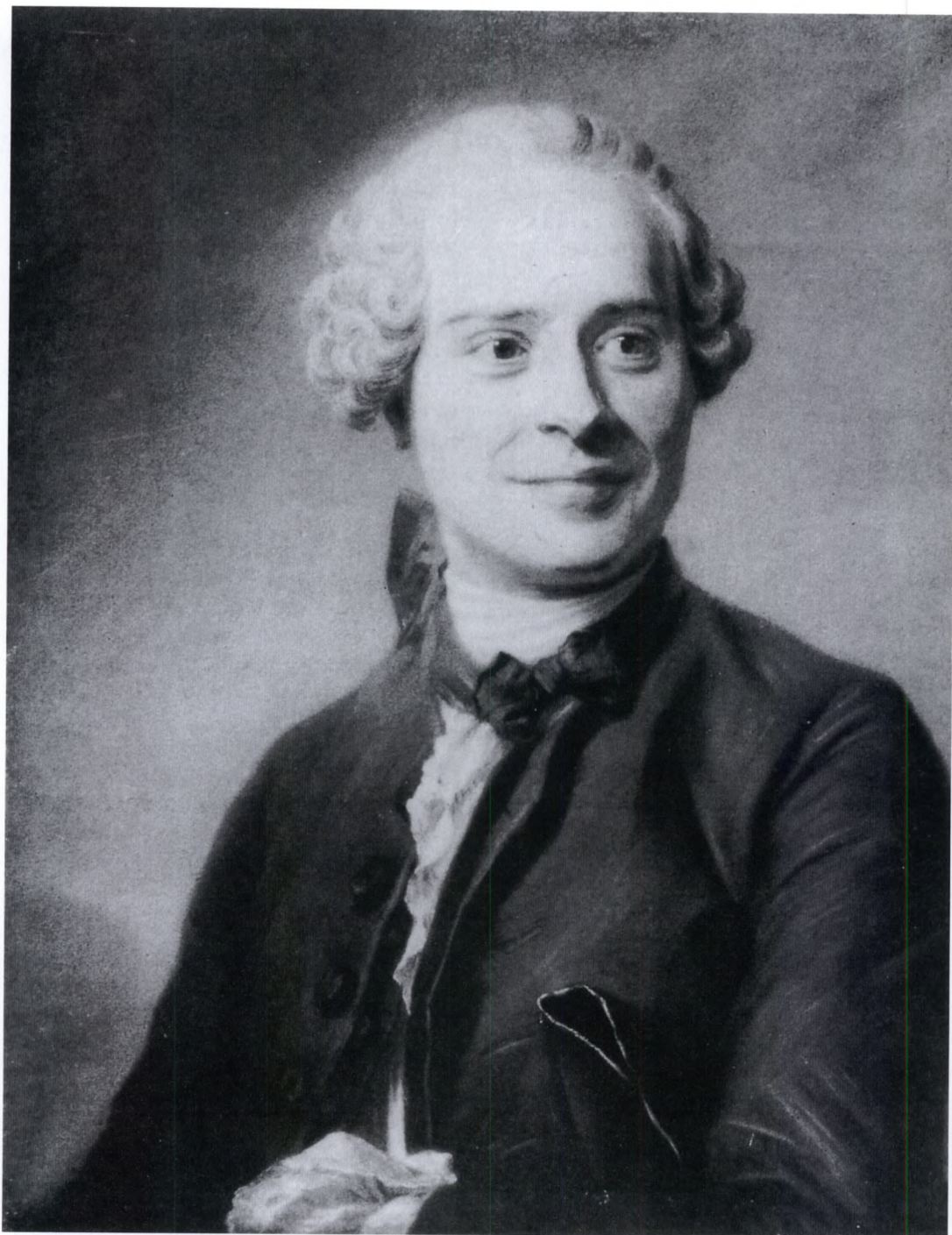

Fig. 4. Pastelmaleren Maurice Quentin de la Tours portræt af den 36-årige d'Alembert fra 1753. Året efter skrev d'Alembert Discours Préliminaire, den måske mest kendte artikel i encyklopædien (Foto: Det kongelige Bibliotek).

ken, det vil sige for *la république des lettres*.

D'Alembert fortsætter med at understrege, at disse en nations velgeringer overfor andre nationer, er et incitament til at fortsætte arbejdet for den pågældende nations suveræn, og »dette besøg som denne hersker i dag bærer lærdommen og videnskaben med forsikrer os om, at han vil gøre hvad der forventes af ham«. D'Alembert nævner herefter, at de velgerninger Christian har gjort i sine første regeringsår vil blive husket i al fremtid, men at de faktisk allerede er fejret af den mest berømte stemme blandt Frankrigs skribenter. Det er Christians støtte til Sirvin-familien og Voltaires takkebrev d'Alembert her refererer til uden at nævne den konkrete sag og uden at nævne Voltaires navn. Til sidst fortæller d'Alembert, at Christian selv har slået et slag for videnskaben ved at lade sig indpode, dvs. datidens vaccination mod kopper. Han havde med klogskab og mod været et eksempel for masserne, der stadig lader sig skræmme af denne foranstaltning.³² Men hvorfor nævner d'Alembert dette? D'Alembert var en stor fortaler for indpodning mod kopper eller variolation og inokulation, som det også kaldes. I Videnskabsakademiet havde man tidligere diskuteret denne vaccinationsforanstaltnings gavnlighed, og d'Alembert var især blevet modgået af Daniel Bernouilli.³³ Uenigheden drejede sig om faremomentet for de indpodede. Variolationen bestod i, at man anbragte den indtørrede skorpe af en koppepatients pustel i næsen eller indførte lidt af pustelmassen i et lille snit i huden på den raske.³⁴ Man vidste, at et mindre og overstået koppeanfald kunne immunisere den angrebne for resten af livet, og at det indpodede smitstof sjældent bredte sig fra indpodningsstedet. Derfor mente man at have god grund til med held at kunne gennemføre denne type vac-

cine. Formodningerne skulle dog vise sig ikke altid at holde stik. Det indpodede smitstof kunne let brede sig med døden til følge for den variolerede, og i yderste konsekvens kunne vaccinen således starte nye epidemier. I Videnskabsakademiet havde man regnet på disse risici, og der var stor uenighed om det gunstige i denne praksis. Indtil englænderen Edward Jenners forsøg i 1796 og gennembrud med den moderne vaccine et par år senere blev indpodning praktiseret med denne risikomargin som et grundvilkår. I Danmark oprettedes i 1755 en variolationsanstalt, der dog lukkede efter en kort årrække. Efter Struensees magtovertagelse genåbnedes anstalten. D'Alembert bringer via referencen til Christians indpodning variolationsdiskussionen på bane som en indforstået kommentar til modstanderne af denne vaccinationsform blandt akademimedlemmerne.

Til afslutning udtrykker d'Alembert håb om, at akademimedlemmernes hyldest til Christian må tjene til at opretholde hans kærlighed til den hæderfulde videnskab, der »er så nødvendig for dem, hvis ophøjelse stilles til skue for deres århundrede«. Ringeagter man fyrsternes interesse for videnskaben, nedgør man selve de videnskabelige dyder. Tal ikke dårligt om videnskaben, synes han at sige med denne sidste salut.

Efter d'Alemberts tale oplæste astronomen De Sejour en kort afhandling om »de vigtigste Omstændigheder ved Veneris forestaaende Gang igjennem Solens Discus, fornemmelig i Kjøbenhavn o.s.v.«, som der kort står i en rejsejournal, hvilket vil sige at Sejour udpegede de steder for kongen, hvor man i Danmark bedst kunne observere Venus' passage for solen. Et fænomen man håbede med tiden kunne anvendes til at måle afstanden mellem solen og jorden. »Han [Sejour, U.L.] undlod ikke at angive hver dag,

hver time og hvert minut for alle sine observationer«, skriver Bachaumont. Nogen har åbenbart kedet sig under afhandlingens oplæsning. Rejsejournalen afslutter sin notits om besøget med følgende: »Til sidst gjorde Abbed Nollet og Brisson nogle Forsøg med Liqueurerne og deres blanding«. ³⁵ Ifølge Bachaumont havde Nollet og Brissons kemiske eksperimenter mere end alle de lov-sange man hele tiden plagede ham med. D'Alembert viste afslutningsvis kongen busten af Windsløv, der var opstillet i akademiets mødesal. Besøget var slut, og medlemmerne af de tre akademier fulgte Christian til sin vogn.

Reaktioner og forhåbninger

Vi ved ikke hvordan Christian opfattede eller modtog d'Alemberts tale. I kilderne nævnes kun at han takkede d'Alembert. Talen ligner mest af alt en programerklæring for den oplyste enevælde; både i sine direkte opfordringer og sin understregning af kongemagtens patronage i forhold til videnskaben. ³⁶ Og talen var næppe heller kun rettet til Christian. Der er snarere tale om en opfordring til Europas kronede hoveder om at gøre brug af filosofien som en støtte i en oplyst og human magtudøvelse. Signalerne blev da også opfanget. Hertugen af Parmas søn, Ferdinand, der havde skaffet sig en kopi af talen, var så begejstret for den, at han oversatte den til italiensk, og skrev – opildnet af de oplyste idealer – til d'Alembert: »De sandheder, der udtrykkes i Deres tale er fyrsternes regler. Jeg har oversat dem for at de skal prentes i min sjæl (...) Denne tale har bragt mig så meget desto mere glæde, fordi jeg heri genfinder de menneskelighedens følelser, som man har besjælet mig med siden min barndom. Jeg forstår, hvor meget oplysningen ved at

vejlede fyrstens optræden kan medvirke til folkenes lykke. Jeg fornemmer samtidig, hvordan agtelsen fra dem der oplyser nationerne, er i stand til at lette vanskelighederne ved at regere«. ³⁷ Den unge hertug af Parma var en anden af de unge fyrster, som filosofferne havde store forhåbninger til. Condillac havde skrevet sin *Cours d'études* til hertugen, og d'Alembert skrev i et brev til Ferdinand, hvor glad Parmas indbyggere måtte være for at have en fyrste med et så oplyst sindelag. Men illusionerne omkring hertugen brast hurtigt og med slet skjult ærgelse skriver d'Alembert senere til Voltaire: »Jeg havde en speciel tiltro til den unge hertug af Parma, især i betragtning af den gode opdragelse han har fået. Men hvor der ingen sjæl findes er opdragelse nytteløs. Jeg kan forstå at denne fyrste bruger det meste af sin dag i selskab med munke, og at hans overtroiske hustru vil komme til at styre det hele. Åh, stakkels filosofi, hvad skal der blive af dig? Ikke desto mindre må vi holde fast og kæmpe til det sidste«. ³⁸

De utvetydige signaler, der lå i d'Alemberts tale var en kende for pågående for flere iagttagere. Madame Du Deffand skriver i et af sine mange breve til Horace Walpole: »Jeg var forhindret i at overvære d'Alemberts tale til Den lille Dansker; den var, siger man, aldeles uforskammet«. ³⁹ Men Du Deffand var med sine egne ord heller ikke – længere – nogen velynder af filosofferne, og iøvrigt stod Du Deffand og d'Alembert ikke på god fod med hinanden. Sådan havde det ikke altid været. Idéen til d'Alemberts kandidatur til medlemskab af Det franske Akademi var oprindeligt blevet fremført i Du Deffands salon i begyndelsen af 1750'erne, og Du Deffand havde selv arbejdet ihærdigt for at realisere planen. Snarere ud fra personlige præferencer end kvalifikationsmæssige overvejelser satte hun en større kampagne i gang for at få d'Alembert

valgt. Den 28. november 1754 valgtes d'Alembert ind i akademiet.⁴⁰ Du Deffands negative kommentar bunder muligvis i personlige ærgrelser. D'Alembert havde i en årrække haft et nært forhold til Julie de Lespinasse, der tidligere havde været Du Deffands protégé, men som siden 1764 havde haft sin egen salon og således var en skarp konkurrent til den aldrende og næsten blinde Du Deffand.

Men hvad mente d'Alembert selv om talen og mødet med den danske konge? Et par uger efter Christians besøg hos Videnskabsakademiet skrev d'Alembert et brev til Voltaire, hvori han fortalte om mødet med kongen og afholdelsen af talen: *»Kongen af Danmark talte næsten kun om Dem i løbet af de to minutters samtale jeg havde æren af at have med ham. Jeg kan forsikre Dem om, at han hellere havde set Dem i Paris end alle de fester, som man tyngede ham med. Den dag han ankom holdt jeg i Videnskabsakademiet en tale, som alle mine kolleger og publikum synes at have været meget tilfredse med. Jeg talte her om filosofien og litteraturen med passende værdighed. Kongen takkede mig, men filosofiens og litteraturens fjender gjorde miner. Jeg lader Dem om at tænke, hvor vidt dette bekymrede mig«.*⁴¹ Vedlagt brevet var en kopi af talen til Christian. I et brev til Frederik 2. af Preussen gentager d'Alembert næsten ordret, hvad han havde skrevet til Voltaire. Men han tilføjer, at afholdelsen af talen var en vigtig opgave eftersom man fra anden side havde forsikret Christian om, at filosofterne var dårligt selskab. D'Alembert slutter med ordene: *»Dette dårlige selskab, sire, er godt trøstet ved og bæret over at have Deres Majestæt i spidsen for sig«.*⁴² Frederik var og blev den oplyste monark *par excellence*. Også Frederik fik naturligvis en kopi af talen.

D'Alembert anså de kronede hoveder som et medie for filosofiens udbre-

delse. Med talen havde han gjort sit for den ophøjede sag, og i de følgende år skulle han flere gange få lejlighed til at indprente budskabet overfor andre kongelige besøgende i akademiet. I marts 1771 kom den nykronede svenske kong Gustav 3. til Paris, hvor han – ifølge Bachaumont – konstant var omgivet af encyklopædister. Den svenske konge havde udvalgt sig d'Alembert til at tage plads i sin inderste kreds under opholdet. *»Alle var enige om at anse ham [Gustav 3., U.L.] for at være en ihærdig støtte for deres doktriner, og lader sig smigre ved i dag at have fundet en magtfuld beskytter i den nye konge«.*⁴³ I sin tale til Gustav 3. ved hans besøg i akademiet – med titlen *Dialog mellem Descartes og Christina* – understregede d'Alembert overfor kongen, at dronning Christinas største gerning var hendes beskyttelse af videnskabsmænd og filosoffer. Den slags handlinger viste med tydelighed *»hvilke interesser fyrsterne har i at være oplyste, både fra deres eget synspunkt og fra deres undersåtters«.*⁴⁴ Seks år senere besøgte også den østrigske kejser Joseph 2. akademiet, og igen var det d'Alembert der forestod akademiets officielle modtagelsestale. I denne anledning oplæste han to mindre tekster, hvori der med d'Alemberts egne ord fandtes adskillige indirekte bemærkninger til kejseren.

Der kan vel næppe herske tvivl om, at Christians besøg anvendtes af d'Alembert til at slå et slag for oplysningstankerne. Som det fremgår af talen kendte d'Alembert naturligvis til Christians støtte til Sirvin-familien og hans kontakt med Voltaire, og han nærrede på linie med flere andre af filosofterne forhåbninger til den danske konge. Disse forhåbninger skulle med Struensees mellemkomst for en stor dels vedkommende blive til virkelighed – dog kun for en kort periode. Men man skal nok passe på med at tillægge

d'Alembert og Voltaires yndest for den danske konge alt for stor betydning. Filosoffernes forhold til Christian var på ingen måde unikt, og må snarere ses som et led i en strategi for at fremme oplysningens sag. De af Europas fyrster, der af oplysningens mænd betragtedes som potentielle velyndere eller som havende en svaghed for filosofien – som eksempelvis hertugen af Parma – dyrkedes med flid af filosofferne. Det er således mere Christians figur end hans person, der er vigtig i denne sammenhæng. Han er *konge* og han er *ung*; to væsentlige egenskaber i filosoffernes øjne. Som konge havde han magt til at gennemføre de ændringer i statsstyrelsen, der kunne sikre en positiv udvikling med oplysningen som ledesnor. I egenskab af at være en ung mand kunne han anskue tingene med ungdommens friske blik. Han havde tillige mange år foran sig til at udrette store ting; det var jo en tidskrævende sag at gennemføre forandringerne (*»Jeg er ved at afslutte min løbebane, nu da Deres Majestæt begynder sit glimrende livsløb«*, som Voltaire skriver i et brev til Christian, dateret den 5. november 1770, efter at have erfaret at Christian havde skrevet sig på en subscriptionsliste til opstilling af en Voltarestatue). Han var et barn af tiden og ikke bundet af konservativ tankegang. At filosoffernes forestillinger ikke havde meget med virkeligheden at gøre er sådan set underordnet i denne sammenhæng.

Kritikken af Duras

Det lille kompleks af begivenheder – audiensen med filosofferne, besøget på Sorbonne og i akademierne – rummer

altså mange facetter. Christian bruges i det net af rænker og modsætninger, der fandtes mellem de forskellige lejre, og fungerer i princippet mere som en slags katalysator end som en integreret del af komplekset. D'Alembert anvendte sin tale til at sende tydeligt adresserede signaler, og som vi kan se af ovenstående uddrag fra hans breve er det ikke Christian, der er den vigtigste modtager. Filosoffens kolleger og publikum er de primære modtagergrupper. Det var vigtigt dels at gøre indtryk på både de ligesindede og de skeptiske akademimedlemmer (som f.eks. Bernouilli), og dels at indskærpe filosofiens dyder for det store publikum, der efter seancen kunne tænkes at diskutere talen i salonerne og andre steder. På denne måde kunne budskabet viderebringes ad mindre formelle veje til en bredere offentlighed. Dette talens mere overordnede kommunikative sigte understreges tillige af, at d'Alembert sendte kopier rundt til de folk, han mente var interesserede. Det er sikkert på denne måde, hertugen af Parma har rekvireret talen. Men også »filosofiens fjender« er betydningsfulde adressater. Disse fjender må i denne sammenhæng anses for på den ene side at være den filosofiske skeptiske del af akademimedlemmerne, og på den anden side de hoffolk, der udgjorde Christians følge. Tilfredsheden hos d'Alembert var stor fordi han mente at have gjort det rette indtryk på Christian. Men dette var som sagt ikke det væsentligste. Han mente, at han med sin tale havde lukket munden på de onde tunger, der havde talt dårligt om filosofien til den danske konge eller i det mindste givet dem et passende modspil. Her sigtes blandt andre til Christians oppasser, hertugen af Duras.

← Fig. 5. En side fra rejsejournalen kong Christian d: VII udenrigske Reyse udi Aaret MDCCLXVIII, hvor Christians besøg i akademierne omtales. Netop denne journal rummer de mest udførlige af de skildringer, der forfattedes under og umiddelbart efter rejsen (Foto: Det kongelige Bibliotek).

Kritikken af Duras er ikke til at overse i de forskellige omtaler – især mémoirelitteraturens – af den danske konges ophold i Paris. Kritikken kredser ofte om det alt for omfattende og hæsblæsende program, der med sine mange forlystelser og adspredelser ikke gav Christian et øjeblikks ro. Til Frederik den Store skriver d'Alembert: »Den danske konge, som vi har haft på besøg i seks uger, er rejst for otte dage siden; udmattet, led ved og overanstrengt af alle de festligheder man har bebyrdet ham med, alle de gallamiddage, hvor han hverken har spist eller talt og alle de baller, hvor han dansende har gabt munden af led. Jeg er ikke i tvivl om, at han ved sin ankomst til København vil udstede et evigt forbud mod middagselskaber og baller«. ⁴⁵

Også madame Du Deffand berører i et brev til Horace Walpole det udmattende forlystelsesprogram: »Vi kommer til at tage livet af Den lille Dansker. Han kan umuligt klare det liv han fører. Hver dag er det baller, operaer og komedier«. ⁴⁶ Flere steder refereres endvidere til et lille smædedigt – formentlig skrevet af digteren Chamfort – der var på alles læber i forbindelse med Christians ophold i Paris. Det skal forestille at være Christian, der taler:

*»Flygtige Paris, du plager livet af mig
med middage, baller, operaer!
Jeg kom for at møde mennesker:
Af banen, hr. Duras«. ⁴⁷*

I kritikken af Duras ligger en implicit antagelse om, at Christian faktisk ønskede sig det anderledes. At han hellere ville have haft lidt ro og tid til fordybelse i iagttagelser og samtaler. Samtaler med filosofterne, må man gå ud fra. I stedet blev han tvunget af Duras til at skulle fare fra det ene teaterstykke eller bal til det andet. På denne måde havde Christian ikke lært

franskmændene at kende, men havde kun stiftet bekendtskab med deres mest overfladiske frembringelser. D'Alembert antyder dette i sin tale i Videnskabsakademiet, og det kommer med al tydelighed til udtryk i et brev til Voltaire fra den 12. november – afsendt inden audiensen og besøget i akademierne: »Her knuser man den unge fyrste med fester og fornøjelser, som keder ham. Han ville gerne, bedyrer man, mødes med les gens des lettres i ro og mag og konversere med dem. Men det øverste råd har bestemt, siges det, at han ikke må komme i kontakt med dem. Af alle akademierne har han foreløbig kun besøgt kunstakademiet«. ⁴⁸ Som bekendt kom Christian både til at møde les gens des lettres og besøge de andre akademier, men brevet vidner om den mistro og nid, der herskede mellem de forskellige lejre. En gennemgang af rejsejournalerne viser, at Christian var »paa Opera og Comedie« utallige gange i løbet af opholdet i Paris. Flere teaterstykker blev opført op til fire gange til ære for kongen, og Christian havde for vane at give skuespillerne store pengegaver efter overværelse af stykkerne. At alt dette skulle være sket mod hans vilje, som kritikerne hævdede, er svært at forestille sig. Man skal ikke glemme Christians store begejstring for alt hvad der havde med teater at gøre. Efter hans tronbestigelse havde man indrettet et hoffeteater på Christiansborg, og Christian havde ladet en fransk skuespillertrup tilkalde, så man kunne forlyste sig med de nyeste franske komedier. Senere havde han selv ved enkelte lejligheder spillet roller ved de hjemlige opførelser af blandt andet Voltaires *Zaire*.

Hos Grimm får Duras også på hatten for sit stramme, overfladiske og udmattende program, men som den eneste har Grimm en indirekte kritisk kommentar til Christian selv: »Det står mig nu klart, at en konge ikke bør rejse

eller ikke bør rejse som konge«. ⁴⁹ Det er nok en smule uretfærdigt, at Duras alene har måttet stå for skud i den ovennævnte kritik. Hvis man kaster et blik på det øvrige rejseforløb, tegner sig i det hele taget et billede af en rejse i et temmeligt opskruet tempo og med klare præferencer for forlystelserne og underholdningsudbuddet på bekostning af de mere fordybende sysler. Det er således ikke kun franskmændene, der bemærkede sig det store hastværk, hvormed seværdighederne besøgte og den store appetit, hvormed de lette forlystelser afprøvedes. Litteraturen og kilderne byder på mange omtaler af rejsens noget forhastede karakter. Især i England, hvor hele det nordlige England blev besigtiget på ganske få uger, lød der kritiske røster. *The Annual Register* skriver eksempelvis: »Hans rejser er så hurtige og hans ophold på hvert enkelt sted så kort, at han må få et meget forvirret indtryk af det, han ser, hvis han da ikke er en ung mand med mere end almindeligt talent«. ⁵⁰ Pagen Frederik Warnstedt omtaler samme kritik i et brev: »Englænderne sagde og om denne Reise, at vi ikke vare reiste for at see, men for at probere deres Postrute«. ⁵¹

Hvad kritikerne af Duras heller ikke kendte til, var de instrukser Bernstorff havde givet til sin franske kollega Choiseul. Som nævnt i indledningen var Bernstorff bekymret for de farer, der lurede i det sydlige. Udenrigsministeren havde som statsudsending selv opholdt sig i Paris i seks år og kendte således byen på godt og ondt. Lige så vel som Paris var åndslivet og kunstens hovedstad, var byen tillige »*Forførelsernes Stad som næppe nogen anden*«, som Edvard Holm skriver. ⁵² Duras havde via Choiseul fået klare retningslinier for hvad man mente var godt og slet for kongen. I et brev fra Paris skriver Bernstorff til Reventlow, at Duras trofast hjalp til med at holde Christian på rette sted. ⁵³

Kongen måtte ikke lades ude af syne, så han kunne gøre sig »*connaissances dangeureuses et ignorées*«. Ved hele tiden at holde kongen beskæftiget med ufarlige adspredelser og prægtige forlystelser kunne man kontrollere hans færden. Man kan således sige, at Duras bare gjorde sin pligt, og udførte det arbejde man havde pålagt ham. At han så regnede filosofferne til kategorien af »*connaissances dangeureuses et ignorées*« er en anden sag, og viser dels at han tilhørte en anden politisk klike end filosofferne, og dels med hvilken nidkærhed og konservatisme han definerede og udførte sit virke som Christians oppasser.

Man må nok også tage i betragtning at visse kredse i Paris ville se Duras som skurken. Dette må igen ses i lyset af de komplicerede intriger og kampe mellem forskellige positioner og fraktioner, hvor enhver lejlighed til at kritisere en given modpart blev taget i anvendelse. Duras repræsenterede den del af hoffet, der var fjendtligt stemt overfor filosofferne og hele det kætterske paradigme. Han var derfor ideel som anstandsdame for Christian; han vidste præcis, hvilke ting han skulle skåne den danske konge for. Ikke kun når det drejede sig om kongens sædelige tilstand, men også hans åndelige – og med hensyn til dette sidste var filosofferne i Duras' øjne »dårligt selskab«. Audiensen med filosofferne den 20. november og d'Alemberts tale i Videnskabsakademiet den 3. december var derfor en streg i regningen for den ihærdige hofmand.

Der er ikke noget der indikerer, at Christian skulle have været utilfreds med Duras' indsats. Tværtimod muliggjorde Duras' stilling som chef for de parisiske teatre, at den danske konge kunne lade sig underholde af præcis de stykker han ønskede med meget kort varsel. Kommandovejen for effektivering af opførelserne var via Duras væsentligt forkortet. Som en erkendt-

lighed for Duras' indsats forærede Christian da også hertugen en kostbar diamantbesat kårde, og hertuginde blev begavet med et diamanthals-smykke.⁵⁴

Christian fremstår mest af alt som en biperson i begivenhederne. Det er i det hele taget ikke meget vi hører om ham i denne sammenhæng. Grimm angriber Voisenon, Sorbonne hånes, Bachaumont hudfletter de forsmæde, d'Alembert agiterer, Du Deffand forarges, Duras latterliggøres og Voltaire sidder på sidelinien og betragter og kommenterer. Alt dette sker med afsæt i Christians besøg, der fungerer som en kærkommen lejlighed til at lufte antipatier, idiosynkrasier eller bare almindelige synspunkter. Christian har det med hurtigt at fortone sig. I stedet får man et indtryk af værtsbyen som en skueplads for kontraster, modsætninger og personlige gnidninger. Christian dumper så at sige ned i en konfliktzone. Således viser breve, mémoires og andre kilder sig mere optagne af besøgets effekt og implikationer for den parisiske opinion end af den besøgende i sig selv. Endnu et eksempel på dette er det anonyme digt »*En danskers farvel til franskmændene*«, der cirkulerede i Paris kort efter Christians afrejse.⁵⁵ I digtet er Christian igen indsat i rollen som fortæller, ikke som en kongelig besøgende, men som en iagttager, der meddeler læseren hvilke skærmydsler, der præger livet blandt de parisiske eliter. Men selvom det kan være svært at fastholde Christian i dette parisiske virvar skal man ikke glemme, at han anvendes som prisme på grund af egne initiativer. Han havde sendt 1000 rigsdaler til Voltaire. Han valgte at invitere en række filosoffer og videnskabsmænd – hvoraf flere var politisk kontroversielle personligheder – til en privat audiens.⁵⁶ Han valgte at opsøge de tre akademier og vise sin anerkendelse af deres arbejde. Havde disse udspil

ikke fundet sted havde hans besøg sikkert afstedkommet en mere stilfærdig omtale.

Som nævnt i indledningen skal det ovenfor oprullede parisiske tableau ikke ses som repræsentativt for Christians udlandsrejse som helhed. Hver destination på rejsen havde sine særkender, og tegner – så vidt der findes kilder dertil – konturerne af vidt forskellige tableauer. Besøget i Paris fandt sted efter mange måneders rejseaktivitet og forlystelser, og en vis mathed må naturligvis have sat sit præg på monarken. Det kan kun ærgre, at vi ikke har mulighed for at vide hvordan vor hovedperson oplevede besøget. I stedet har vi måttet nøjes med at se, hvordan Christian spillede en – omend afgørende – birolle i dette franske stykke.

Noter

1. De fremmødte var Mairan, Cassini, Duhamel, d'Alembert, Duclos, abbed Barthelemi, Holbach, Crébillon, Condillac, abbed Morrellet, Grimm, Bernard, Diderot, Saurin, Helvétius, Marmontel, Watelet og la Condamine. Kongen havde lejet Det yorkske Palæ inden sin ankomst til Paris, og anvendte stedet som sin base under hele opholdet. Følgende beskrivelse af audiensen bygger på Petit de Bachaumont: *Mémoires secrets pour servir a l'histoire de la république des lettres en France depuis MDCCLXII jusq'a nos jours*, London, 1777 og Friedrich Melchior Grimm: *Correspondance littéraire, philosophique et critique*, 1. partie, 1-6 (1753-1769), Paris, 1813.
2. Se eksempelvis Gustav Ludvig Baden: *Danmark og Norges Kong Christian den Syvendes Regjerings Aarbog fra 14de Januari 1766 til 14de April 1784*, København, 1833, Christian Molbech: *En historisk Prolog, eller Bemærkninger og Oplysninger, til K. Christian den Syvendes, Hoffets og Struensees Historie og Charakteristik i Aarene 1766-1772*, *Nyt Historisk Tidsskrift* 4, 1852 og Karl Witich: *Struensee*, København, 1887.
3. Se Christian Blangstrup: *Christian den VII og Caroline Mathilde*, København, 1890, L.J. Flamand: *Christian den Syvendes Hof eller Struensee og Caroline Mathilde*. En sand

- Fremstilling af de vigtigste Begivenheder under Christian den Syvendee, efter de nyeste Kilder og mundtlige Beretninger af Samtidige; med Portrætter, København, 1854 og Edvard Holm: Danmark-Norges Historie (1766-1808), 4. bind, I, København, 1902.
4. Gillespie Smyth: *Memoirs and Correspondance (Official and Familiar) of Sir Robert Murray Keith*, London, 1849, s. 176 og John Brown: *The Northern Courts; containing Original Memoirs of Sovereigns of Sweden and Denmark since 1766, including the extraordinary vicissitudes in the lives of the grand-children and George the Second*, I-II, Edinburgh, 1818, s. 53.
 5. Aage Friis (red.): *Bernstorffske Papirer I*, København, 1904, s. 499-500.
 6. *Ibid.*, s. 400.
 7. I Rigsarkivet findes endvidere et brev, der nævner at kongen også havde ytret ønske om at se Spanien og Portugal (RA; KR, fol. 101, 599).
 8. Den protestantiske købmand, Jean Calas, fandt i oktober 1761 sin søn, Marc-Antoine, hængt. Sammen med en anden søn og en ven af familien skar faderen den hængte ned, og, i bestyrtelse over det hændte og for at værne om familiens ære, indskærpede han de tilstedeværende om ikke at fortælle om selvmordet. Da politiet indfandt sig i Calashjemmet, råbte en af de forsamlede tilskue-re, at Marc-Antoine var blevet kvalt af sine protestantiske forældre, fordi han havde konverteret til katolicismen. Hele familien blev arresteret og sigtet for mord, men kun faderen blev, efter en appel til parlamentet i Toulouse, kendt skyldig. Jean Calas blev tortureret og henrettet. Da dette religiøst betingede justitsmord kom Voltaire for øre, iværksatte han en større kampagne for at bevise Jean Calas' uskyld.
 9. I René Pomeau (red.): *Ecraser l'Infâme 1759-1770* (Oxford, 1994) og A. Owen Aldridge: *Voltaire and the century of light* (Princeton, 1975) findes grundige gennemgange af Calas- og Sirvinaffæerne.
 10. Pomeau, s. 293.
 11. Det var Friedrich Melchior Grimm, som vi senere skal møde, der havde forsynet Voltaire med navne på potentielle bidragydere i Tyskland og Norden.
 12. François Marie Arouet de Voltaire: *Correspondance VIII*, Paris, 1985, s. 929.
 13. I litteraturen har man gjort sig god umage med at afvise Bachaumonts erindringer som værende ikke andet end en samling anekdoter og frivoliteter, og følgelig en uvederhæftig kilde til Christians ophold i Paris som til så meget andet. Disse vurderinger er vel næppe helt fair, og der er mere at hente hos Bachaumont end det umiddelbart lader til.
 - Mémoires secret bør ses som en facetteret politisk kommentar til Bachaumonts samtid, der både byder på intellektuelle og kunstneriske iagttagelser af et skarpt og skælmisk tilsnit. I mine øjne en uvurderlig kilde i forbindelse med fransk kulturhistorie i anden halvdel af 1700-tallet. Se evt. Robert S. Tate: *Petit de Bachaumont: his circle and the Mémoires secret*, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century LXV*, Genève, 1968.
 14. Bachaumont IV, s. 177.
 15. Fra 1753 udgav Grimm hver fjortende dag et kulturelt og litterært nyhedsbrev henvendt til udenlandske fyrster og adelsfolk, der ønskede at holde sig à jour med hvad der skete i Frankrig. Gennem diplomatiske kanaler blev nyhedsbrevet sendt til en kreds af abonnenter rundt omkring i Europa. Disse tekster er sammen med udvalgte brevvekslinger – fortrinsvis korrespondancen med Diderot – senere udgivet som *Correspondance littéraire, philosophique et critique*.
 16. Grimm, s. 211-12.
 17. Voltaire: *Correspondances IX*, s. 717.
 18. Edouard de Barthélemy: *Histoire des relations de la France et du Danemarck sous le ministère du comte de Bernstorff 1751-1770*, København, 1887, s. 286.
 19. Blangstrup, s. 131. Voisenons digt findes i et samtidigt tryk i Luxdorfs »Efterretning om Kongens Reyse 1768-1769«.
 20. Bachaumont IV, s. 184.
 21. Tate, s. 97-127.
 22. Bachaumont IV, s. 184.
 23. Grimm, s. 212-13.
 24. Ronald Grimsley: *Jean d'Alembert 1717-83*, Oxford, 1963, s. 89.
 25. Kong Christian d: VII udenrigske Reyse udi Aaret MDCCLXVIII, KB, Håndskriftsamlingen, Ny kgl. Samling 2519.
 26. *Ibid.*
 27. *Ibid.*
 28. Se bl.a. Stefan Winkle: *Johann Friedrich Struensee. Artz, Aufklärer und Staatmann*, Stuttgart, 1989, s. 164 og Svend Cedergreen Bech: *Struensee og hans tid*, København, 1972, s. 148.
 29. Grimsley, s. 86. D'Alembert var medlem af både Det franske Akademi og Videnskabsakademiet. Han blev efter at have præsenteret et par videnskabelige afhandlinger (1739 og 1740) for Videnskabsakademiet i 1741 selv indvalgt i forsamlingen. I 1754 blev han valgt ind i Det franske Akademi, og fra 1772 sad han på den ærefulde post som akademiets sekretær.
 30. Grimm, s. 213.
 31. Talen er trykt i Jean le Rond d'Alembert: *Oeuvres complètes IV*, Genève, 1967, s. 321-325.
 32. Det bør lige nævnes, at Christian kun var 11

- år, da han blev inokuleret. Han har sikkert ikke følt sig særlig »klog og modig«. Om Christians inokulation se bl.a. Bernstorffske Papirer III, s. 7-10.
33. Joseph Bertrand: D'Alembert, Paris, 1889, s. 53-55.
34. O. Thomsen: »Vaccination«. I: Brøndum-Nielsen & Raunkjær (red.): Salmonsens Konversationsleksikon XXIV, København, 1928, s. 380-383. Om inokulation i et bredere perspektiv se Thorkild Kjærgaard: Den danske revolution 1500-1800, København, 1996, s. 170.
35. Kong Christian d: VII udenrigske Reyse udi Aaret MDCCLXVIII.
36. Udtrykket »oplyst enevælde« er en omdiskuteret term, og anvendes i denne sammenhæng alene som en løs betegnelse for et komplementært forhold mellem oplysningsidéerne og enevældig magtudøvelse. For en diskussion af begrebet se evt. indledningen i H.M. Scott (red.): Enlightened Absolutism: Reform and reformers in Eighteenth-Century Europe, London, 1990.
37. D'Alembert, Oeuvres IV, s. 325.
38. Grimsley, s. 178.
39. Paget Toynbee: Lettres de Mme Du Deffand à Horace Walpole I (1766-1769), London, 1912, s. 516. I anledning af kongens besøg i Videnskabsakademiet havde man ladet kvinder få adgang til sessionen. »Den lille Dansker« er et af flere breve nedladende øgenavne som Christian konsekvent omtales under i korrespondancen mellem Du Deffands og Walpole. Men når ret skal være ret var kongen ikke særlig høj.
40. Grimsley, s. 78-81.
41. D'Alembert, Oeuvres IV, s. 183.
42. D'Alembert, Oeuvres V, s. 281.
43. Bachaumont V, s. 263.
44. D'Alembert, Oeuvres IV, s. 468-475 og Grimsley, s. 87.
45. D'Alembert, Oeuvres V, s. 281.
46. Toynbee: Lettres, s. 508.
47. Hos madame Du Deffand lyder verset lidt anderledes. »Peuple frivole qui m'assommes/De vers, de bals et d'opéras/Je suis ici pour voir des hommes/Rangez-vous, Messieurs de Duras«. Flertalsformen henviser til, at hertugen af Duras søn var involveret i faderens arbejde, og ved flere lejligheder trådte i faderens sted, når denne var indisponibel.
48. D'Alembert, Oeuvres V, s. 181.
49. Grimm, s. 203.
50. Her citeret fra Blangstrup, s. 127.
51. Frederik Warnstedt: Breve fra en ung Hofmand, kong Christian den Syvendes Udenlandsreise angaaende, Statsvennen, 1822, nr. 41.
52. Holm, s. 163.
53. Friis III, s. 70.
54. Beskrivelse over de Reyser og Flak-Tourer som ere giordte af Hs: Mjst: Kong Christian den VII fra Aaret 1768 d: 7de April da allerhøystsamme Hans Majest. Kongen tiltraadte sin Udenlands Reyse og til Aaret 1770 den 24. aug, Overhofmarskallatets arkiv, Kongens rejser, rejseprotokol 1768-70 (RA, 135, K13).
55. Digtet er gengivet hos Grimm, s. 239-244.
56. Som nævnt havde flere af de tilstedeværende oplevet at blive censureret. Man skal heller ikke glemme, at en mand som Diderot i sin ungdom havde været under politiovervågning, fordi man mente at han var til fare for samfundets vel. I en politirapport fra 1748 bedømmes han således som »kvik, men farlig«. Se R. Darnton: The Great Cat Massacre, New York, 1984, s. 145-189.